

NARKOSE OG MYNDIGHED om psykoanalyse og litteratur

Jørgen Dines Johansen

I artiklens første del præciseres grænserne for vores forståelse af andres adfærd, og der argumenteres for nødvendigheden af at anvende fortolkningsstærke teorier i forsøget på at forstå både andres adfærd og litterære tekster. Dernæst påvises fællesskabet mellem psykoanalysen og litteraturen (og litteraturvidenskaben), bl.a. fordi begge beskæftiger sig med fantasier. I anden del fremstilles en taksonomi over de menneskelige begær og angst, som anses for antropologisk kostante. I tredje del vises det, at litteraturens karakteristikon netop er begærs- og angst artikulation, og at den struktureres ud fra retoriske principper, der har rod i magien. Endelig vises det, at læsning af litteratur er en proces, hvorigennem subjektet lader en fremmed fantasi fæstne sig i psyken og bevidst og ubevidst påvirke det mentale liv, uden at subjektet mister sin myndighed.

I

Før jeg forsøger på at redegøre for psykoanalysens betydning for den litterære tolkning, må jeg understrege, at litteraturvidenskaben naturligvis er mange ting, simpelthen fordi litteraturen er det.

Ønsker man at finde noget fælles for litteraturen på tværs af de forskellige historiske perioder, må det blive, at litteraturen i en kunstnerisk sprogform fremstiller, hvad der er eksistentielt relevant for mennesket gennem en konkret og individualiseret fremstilling af handling eller tilstandsbeskrivelse. Problemet er naturligvis, at prioriteringen af det relevante varierer alt efter periode og samfundstype. I det såkaldte ættesamfund og i et samfund med en feudal organisering betyder eksempelvis ryet, især det krigeriske ry meget. Dette udtrykkes f.eks. i de berømte vers fra den *Højes tale*:

Fæ dør, frænder dør.
Selv dør vi til sidst
Et jeg ved som ikke dør
Mindet om en død mands dåd

Det krigeriske ry spiller naturligvis en meget mindre fremtrædende rolle i andre samfundstyper, hvor modsætningsvis evnen til at skabe eller tjene

penge er vigtigere.

At litteratur er en æstetisk form for sproglig kommunikation betyder naturligvis også, at litteraturstudiet i høj grad indbefatter studiet af de poetiske teknikker, systematisk og historisk.

Således rummer studiet af litteratur dimensioner og aspekter, der i hvert fald i et vist omfang, kan studeres uden inddragelse af psykologiske problemstillinger.

Det er imidlertid en illusion at tro, at vi overhovedet kan forstå en beretning eller beskrivelse af menneskelig adfærd uden, bevidst eller ubevidst, at opstille psykologiske antagelser om intentioner og/eller motiver, d.v.s. om gode grunde til en bestemt adfærd:

Povl kom ind i stuen. Aase rødmede. Per blev rasende.

Jeg antager, at de fleste ligefrem skal gøre vold på sig selv for ikke at forbinde de tre sætninger i en begrundelsessammenhæng, der hviler på en hypotese om psykologiske mekanismer. Hvis man er litterat, kan man ligefrem ikke lade være med at begynde at fantasere om et traditionelt trekantdrama.

Dette betyder, at det ved læsningen og fortolkningen af litteratur ikke er spørgsmålet, om man, blandt andet, tolker psykologisk, men blot spørgsmålet om, hvilken psykologi man anvender.

Umiddelbart er svaret vel, at man bruger sin almene menneskeforståelse og sin sunde sans. Dette er naturligvis altid anbefalelsesværdigt, og man kan uden tvivl nå et langt stykke af denne vej, forudsat at nogle betingelser er opfyldt. Først og fremmest må man være kendt med de kulturelt betingede motivationsmekanismer, der i et væsentligt omfang bestemmer individers adfærd og handlinger. I vor omgang med andre mennesker anvender vi ofte denne viden med held, således at vi både er i stand til at forudsige og til tilstrækkeligt at forklare en given adfærd.

Ofte viser vor almene menneskekundskab sig imidlertid utilstrækkelig, fordi den er ego,- socio,- og etnocentrisk. Den sidste fejkilde er åbenbar: Hvis man ikke forstår den kulturelle tradition, der begrunder et individs handlemåde, så kan man hverken forudse eller reagere adækvat på hans adfærd. Når f. eks. vanskelighederne ved ægteskab mellem partnere fra forskellige kulturer ofte fremhæves, så skyldes det dette forhold plus den yderligere komplikation, at selv om handlingssammenhænge eventuelt kan forstås som traditionsmæssigt begrundede, så er det højst usikkert om de også kan anerkendes, moralsk og emotionelt.

Selv inden for samme kultur kan vor almene menneskekundskab være en højst usikker vejleder til en forståelse af andres adfærd, fordi vi er tilbøjelige til at slutte fra vore egne og vor sociale gruppes handlingsmotivationer til andre individers og grupper. Hertil kommer de mangfoldige tilfælde, hvor adfærd forekommer os irrationel, d.v.s. at vi er ude af stand til at forstå en given adfærd, fordi vi ikke kan se eller anerkende dens

formål.

Vi støder således hele tiden på grænser for vor almene og kulturelt betingede adfærdsforståelse. Til trods herfor er vor indlærte menneskekundskab naturligvis af uvurderlig betydning. Den er en del af vores nødvendige sociale kompetence, som tillader os at omgås andre på en rimelig konfliktløs måde, eller i tilfælde af konflikt at forstå dens motiver og reagere i forhold hertil.

Spørger man hvilken slutningsregel den almene menneskekundskab anvender, så er svaret slutning *per analogiam*. Vi antager, enten bevidst eller ubevidst, at vore egne vurderinger og motivationer deles af andre. Denne antagelse er af flere grunde rimelig. For det første er vi ligefrem opdraget til at dele andres normer og motiver. Og for det andet forbliver vi meget ofte inden for den givne kultur, ja, ofte inden for den samme sociale gruppe, således at vi utallige gange bekræftes i vore analogislutningers rigtighed.

Vi må imidlertid også konstatere, at vi ofte ikke forstår vore nærmestes følelser og handlinger, ja, at vi ikke engang er gennemsigtige over for os selv. Når vi selv eller andre f. eks. reagerer aggressivt uden grund, så gransker vi andres eller egne lever og nyrer for efterlods at finde forklaringen. Meget ofte vil der være tale om en let genkendelig forskydning: vores reaktion var malplaceret, fordi vi mistog vort offer for en anden. Denne retten bager for smed peger, så banal den er i sig selv, på at der foregår en lang række processer i psyken, som på den ene side er ubevidste og ukontrollable, men på den anden side velmotiverede.

Sådanne tilfælde er så banale, at folkeviddet behandler dem sentensagtigt. Det taler om at have fået »det forkerte ben ud af sengen,« og mere litterært taler man netop om »at rette bager for smed.« Mange af os kender imidlertid også personer, der konstant handler tvangsmæssigt som efter en bestemt drejebog. De må flere gange tilbage for at se om komfuret er slukket og døren er låst, De vasker måske hænder hele tiden eller udviser anden rituel adfærd, der kan være pudsigt eller skræmmende, men som i alle tilfælde er højst inadækvat. Ofte er sådan en adfærd ledsaget af tvangstanker og en stærk angst, der er behandlingskrævende.

I følge psykoanalysen skal en sådan behandlingskrævende adfærd forstås livshistorisk ud fra tidligere konflikter mellem individets driftskrav og socialiseringskrav om at give afkald og underordne sig. Disse konflikter sætter sig spor som ubevidste fikseringer og spændinger i individet og styrer således en del af hans adfærd bag om ryggen på ham.

Behandlingen består i, gennem en dialog af en særlig art, at hæve den fortrængning, som konflikten har været underlagt og derved vise, at den ingen relevans har for patientens nuværende livssituation, således at spændingen ophæves.

Psykoanalysen indeholder to sæt antagelser, dels en almen model for den menneskelige psyke, der bestemmes ud fra de tre metapsykologiske dimensioner, den økonomiske, den topiske og den dynamiske, dels en

række antagelsen om den psykoseksuelle udvikling som resultatet af samspillet mellem individets driftsmæssige og kognitive udviklingspotentialer og den givne historisk og kulturelt specifikke socialisering.

Her vil det naturligvis føre for vidt at komme ind på psykoanalysens teoribygning, som jeg i øvrigt også forudsætter bekendt i grundtræk. I stedet vil jeg vende mig mod spørgsmålet om, hvorfor psykoanalysen spiller så stor en rolle i både den hjemlige og internationale litteraturvidenskab? Af det foregående skulle det jo allerede være fremgået, at da litteratur bl.a. er en fremstilling af menneskelige ideer, følelser og handlinger, så er det nødvendigt også at tolke psykologisk.

Man kunne så argumentere for, at man blot kunne tolke ud fra sin almenne menneskekundskab. Og et første svar er ganske enkelt, at det gør man også, ja, det er vel altid fortolkningens udgangspunkt. Imidlertid når man ligesom i vor omverdenstolkning hurtigt til denne fortolkningsmådes grænser. Hvis man ønsker at forstå dunkle følelses- og adfærdssammenhænge i litteraturen må man opsøge anderledes fortolkningsstærke teorier - eller give op, tie.

Når specielt psykoanalysen anvendes i litteraturvidenskaben, skyldes det en gennemgribende affinitet mellem den og litteraturen. Freud selv hævdede, at før psykoanalysen var det kun digtningen, der havde beskæftiget sig med og forstået vigtige psykiske processer, der karakteriserer det menneskelige driftsliv. Og Freud vedstod hele sit liv en dyb gæld til digtningen. Fællesskabet mellem de to er da også åbenlyst, da begge beskæftiger sig med fantasiproduktion.

I digtningen drejer det sig om fantasier, der er beregnet til at blive delt af et samfunds eller en gruppes medlemmer. Det forekommer mig at være et vigtigt karakteristikon ved digtning, og fiktion i det hele taget, at den giver os mulighed for at fremstille subjektiviteten i dens totalitet, inklusive dens mere skjulte sider. En sådan fremstilling oplyser os om, at vort individuelle drifts- og følelsesliv, der ikke blot tilsyneladende, men i en vis forstand også reelt, er det mest specifikke og intime vi besidder, samtidig rummer en lang række driftsbesatte fantasimønstre, som vi deler med vore samtidige.

Den psykoanalytiske klinik fortæller samme historie. De psykiske sygdomme har naturligvis i hvert enkelt tilfælde deres individuelle ætiologi og dermed også et særpræg der gør, at hver enkelt sygehistorie er forskellig fra alle andre. Imidlertid ligner de hinanden tilstrækkeligt til, at det bliver muligt at klassificere dem ud fra deres karakteristiske symptomer, typiske ætiologi og patogenese. Den fantasidannelse, der med en reminiscens af noget traumatisk og/eller skamfuldt som kerne, har bidt sig fast i det ubevidste, viser sig at være almen. Kun vil det patogene adskille sig fra det normale gennem den voldsomhed, hyppighed og/eller varighed af de konflikter, der har ført til dens fæstelse i psyken.

Egentlig kan det ikke undre, at menneskers fantasier inden for en given kultur og på et givet tidspunkt har utroligt mange træk fælles, hvadenten

der er tale om fantasier, der er skabt for at belære, glæde og bevæge et publikum, om fantasier, der natligt fremkalder lyst eller mareridt eller om de fantasier, der tvangsmæssigt bestemmer et individs hele adfærd. For på den ene side er vi - i hvert fald inden for hvert køn - fælles om basale kropslige erfaringer og om dens perceptoriske, motoriske, kognitive, emotionelle og drifts- og behovsmæssige potentialer. Og på den anden side er vi - i hvert fald inden for samme kultur i samme historiske epoke - fælles om en omverden og en række basale livsvilkår.

Erfaringen om subjektivitetens gennembrud i talen er således fælles for litteraturvidenskaben og psykoanalysen. Og deres valglægtsskab begrundes yderligere i fællesskabet om en særlig form for lytten. Freud siger, at analytikeren bør lytte til patientens tale med en *jævnt svævende opmærksomhed*, d.v.s., at han ikke for tidligt bør søge efter bestemte oplysninger, men i stedet bør lade dens egen intonation og dens egne betydningsmønstre, herunder deres lakuner og sammenbrud, være bestemmende for opmærksomhedens fokusering og dermed senere for analysens retning. Til dette nikker litteraten genkendende, fordi også hans opmærksomhed er rettet mod noget, der kommer til syne gennem skiftende blikretninger, men skjuler sig, hvis fokus lægges for tidligt.

Hertil kommer, at digterens værk og patientens tale begge har eksistentiel relevans. Begge har noget på sinde, noget som de ikke kan lade være med at meddele. Nogle gange siger man eksempelvis, at Balzacs vanvittige produktionstempo skyldtes, at han skulle tjene penge i en rasende fart. Dette er dog kun mindre end den kvarte forklaring, for selv om gælden nok har tilskyndet ham til at arbejde hårdt, så er den primære grund til den stadige strøm af fortællinger og romaner en næsten ustyrlig fantasivirk-somhed, der måtte have udtryk.

Der er imidlertid to helt afgørende forskelle på patientens tale og digterens værk: For det første er patientens tale sekundær, da hans fantasivirk-somhed primært er visuel. Hans tale er blot en ufuldkommen oversættelse, der ganske vist kan have kommunikativ og terapeutisk værdi. Digterens tekst derimod har den sproglige artikulation som et centralt anliggende. Dette betyder, at eventuelle mentale billeder for digteren - som digter - ikke kan have nogen egenverdi. De danner blot udgangspunkt for den æstetisk tilfredsstillende og eksistentielt relevante sproglige formulering. For det andet er det væsentligste anliggende i patientens beretning dens intimhistoriske specificitet, for det er de personlige traumer og fantasier, der gør ondt. I digtningen derimod er det det helt specifikt livshistoriske uden større interesse, med mindre det kan generaliseres, d.v.s. vises at have almen betydning og relevans.

Ligheden mellem neurosens, fantasiens og digtningens tale beror på deres fælles drivkraft og tema, Det er i alle tre tilfælde rundet af forholdet mellem begæret og angsten.

II

I begyndelsen af denne artikel hævdede jeg, at prioriteringen af det eksistentielt relevante er historisk og kulturelt variabelt. Dette vil jeg gerne vedstå, ja, fastholde som et aksiom indtil jeg bliver overbevist om noget andet. Historisk varians betyder imidlertid ikke, at det er umuligt at finde nogle arter af begær og angst, der med rimelighed kan betragtes som antropologisk konstante. Følgende liste vil jeg tro er transkulturel og transhistorisk:

ANGST for:

Frustrering af
kroppens behov

Seksuel frustrering

Mental, kropslig og
social deprivation

Magtesløshed

Foragt

Had

Uvidenhed

Død

BEGÆR efter:

Sanselig og lystfyldt
opfyldelse af kropsbehov

Seksuel tilfredsstillelse

Bemægtigelse og beme-
string

Magt

Anerkendelse

Kærlighed

Viden og forståelse

Udødelighed

Valget af begreberne *begær* og *angst* er måske ikke det mest oplagte ud fra en mere traditionel psykoanalytisk terminologi. I stedet for *begær* ville man ofte mere traditionelt tale om *ønske* (cf. også *ønskeopfyldelse*), medens på den anden side dansk sprogbrug i stedet for *angst* nok oftest ville foretrække at tale om *frygt*.

Valget af termen *begær* skyldes to forhold: For det første angiver den på en gang noget dynamisk og noget kraftfuldt, der leder subjektet, om ikke nødvendigvis til at handle, så i det mindste til fantasiaktivitet, bevidst eller ubevidst.

For det andet har Lacan givet begrebet et specifikt indhold gennem sin skelnen mellem *behov*, *begær* og *begæring*. I følge Lacan er *behovet* knyttet både til kroppen og til det konkrete objekt, der kan tilfredsstille det. *Behovet* er således knyttet til, hvad Lacan kalder den *reelle orden*.

Begæringen er knyttet til den anden og er i sidste ende et krav om

kærlighed. I selve begrebet om *begæring* (fr. *demande*) ligger at det er knyttet til, hvad der - principielt - kan formuleres sprogligt, og d.v.s. til den såkaldte *symbolske orden*. Kærlighedskravet, i sidste ende et krav om absolut og ubetinget kærlighed, er naturligvis i sin radikalitet både uopfyldeligt og undertrykt af subjektet selv; men, i al sin absurditet og urimelighed, kan det meget vel erkendes og formuleres.

Ind i mellem *behovets* kreaturlighed og *begæringens* stadigt kommunikerede appel kiler sig imidlertid, i følge Lacan, begæret, som er knyttet til subjektets (især ubevidste) erindrings- og fantasivirksomhed. Også udviklingspsykologisk er dette tilfældet. Begæret knyttes nemlig til den narcissistiske fase i barnets udvikling, d.v.s. til en periode der strækker sig ca. fra seks- til attenmåneders alderen.

Ovenfor nævntes det, at termen *begær* også dækker Freuds begreb om *ønsket* med den dertil knyttede forestilling om den såkaldte *hallucinatoriske ønskeopfyldelse*, d.v.s. fantasiens retablering af en tilfredsstillelsessituation med en sådan sansemæssig styrke, at den - i situationen - tages for virkelig, som det f. eks. er tilfældet i drømme. Dette betyder, at *begæret* er knyttet til den såkaldte *imaginære orden*, d.v.s. til fremstillingen af erindringer og fantasier i ikoniske, først og fremmest visuelle, tegn. Begæret er således - i modsætning til *begæringen* - knyttet til autokommunikation snarere end til kommunikation med andre.

Begæret er, som alt bevidsthedsliv, udspændt mellem fortid, nutid og fremtid. Det opstår jo på et givet tidspunkt som en effektiv psykisk realitet. Det er, med eller uden bevidsthedens vidende, rettet mod en fremtidig opfyldelse. Men, og dette er det afgørende, det er bundet til, primært ubevidste, fantasier, der både hallucinerer fortidige - infantile - ønskeopfyldelser og gentager fortidige konflikter og traumer.

Begærets paradoksi ligger i, at det ubevidst projicerer fortidens tilfredsstillelsesscenarier ud i fremtiden. Således er begæret altid usamtidigt med sig selv, fordi det som søges realiseret er det, der *kunne have bragt tilfredsstillelse* på et tidspunkt i barndommen; men som i en senere alder hverken kan gentages identisk eller, i fald det kunne, ville bringe tilfredsstillelse. I denne forstand er begæret uopfyldeligt, og dermed sker den metonymiske gliden fra (begærs)objekt til objekt, der i følge Lacan er dets kendetegn.

Naturligvis er begær ikke alene ubevidst. Vi er os tværtimod pinlig bevidst, at vi begærer, især når det begærede ikke kan opnås. Det bevidste begær kan både iscenesætte og italesættes. Det første som f. eks. ofte gentagne dagdrømme i den indre biograf. Det andet netop som en *begæring* rettet til en anden, en bøn om at vedkommende stiller sig til rådighed som begærsobjekt. Og ikke nok hermed også en bøn og et krav om, at den anden begærer, ja, elsker os.

Rent bortset fra alle de psykiske og interpersonelle problemer, der er forbundet med *begæringen* og dens forhold til det bevidste begær, så ligger et af den menneskelige psykes basale problemer i forholdet mellem sub-

jektets ubevidste og bevidste begær, fordi de to slags begær er forskudt i forhold til hinanden. Det vi bevidst begærer er forbundet med vort ubevidste begær; men det dækker det aldrig fuldt ud. Og det kan endog være ikke blot forskelligt fra, men i modstrid med det.

Disse uoverensstemmelser og modsigelser skyldes bl. a. opvækstens uundgåelige psykiske konflikter, hvor lystfyldt aktivitet forbindes med omverdenens repressalier, og dermed bliver det ubevidste begær også forbundet med angst. Tidlige begærs fortrængning og substitueringen af dem med andre, bevidste og mindre farlige mål og objekter betyder, at det, vi tror vi begærer, kan være et forsvar mod, hvad vi ubevidst begærer.

Endvidere hvad der gør os angste, kan være det, som vi ubevidst begærer, ligesom vort bevidste begær kan mødes med modstand i det ubevidste og vække angst. Derfor ved vi i en vis forstand egentlig ikke, hvad vi begærer, og derfor er vi til stadighed på jagt efter det, der kan tilfredsstille vort begær. I emfatisk forstand finder vi det imidlertid, af de ovennævnte grunde, aldrig.

Produktet af subjektets indre konflikter og vanskeligheden, ja, umuligheden af, at to subjekter kan matche og tilfredsstille hinandens både bevidste og ubevidste begær, gør mennesket ekstremt sårbart, forvirret og potentielt ulykkeligt. Det er imidlertid i stand og tilbøjelig til at indgå kompromisser med sig selv og andre, for det er hvad det har lært under opvæksten. Hertil kommer, at begærets gliden fra objekt til objekt ikke blot lader det stadigt utilfredsstillet, den betyder også en stadig optaget- og rettedhed mod en mulig tilfredsstillelse.

Til den manglende overensstemmelse mellem det ubevidste og det bevidste begær og deres relation til angsten kommer også det simple faktum, at begæret, hverken det bevidste eller det ubevidste, er udelt. Begæret, og også angsten, er tværtimod knyttet til den række af objekter, som den ovenfor anførte liste er et forsøg på at fremstille, som de systematiseres og beskrives i psykoanalysen. Den repræsenterer således et hierarki og også, i hvert fald i et vist omfang, et udviklingsskema. Lad os knytte nogle kommentarer til hvert af de otte modsætningspar.

Den første modsætning er mellem *frustration eller opfyldelse af de kropslige behov*. Der er her tale modstillingen af fysisk lyst og ulyst, d.v.s. smerte eller i mindre skarp, men lige så betydningfuld form mellem velvære og utilpashed eller ubehag og behag. I følge psykoanalysen er lyst-ulyst modsætningen grundlæggende for individets udvikling, da den indtil realitetsprincippet sejr ligefrem opfattes som grænsen mellem subjekt og omverden. Det er indlysende at denne modsætning følger os livet igennem og meget, meget ofte bestemmer vor livskvalitet og dermed grundtonen i vor livsstemning. Behovstilfredsstillelse er naturligvis en livsnødvendighed, men jagten på og oplevelsen af sanselig lyst - og undgåelse af ulyst - er ligeledes konstant, og den er en begærsaktivitet knyttet til fantasi og erindring.

En prøve herpå er, at alle fem sanser er blevet inddraget i bestræbelsen

på lystopnåelse. De er blevet semiotiseret, gjort til genstand for analyse og, gennem en æstetisering, udviklet til at pirres og afgive lyst. Lad mig blot nævne: gastronomi, parfumehåndværket, dans, klædetilvirkning, de bildende kunstarter, musik, etc..

Ofte antages det, at lyst for psykoanalysen er synonym med seksuel lyst. Dette er imidlertid ikke tilfældet. Faktisk er den tidlige psykoseksuelle udvikling snarere et drama om lystens og seksualitetens møde. Ganske vist er det rigtigt, at psykoanalysen taler om f. eks. oral og anal seksualitet; men det gør den, fordi behovene knyttet til de to kropsåbninger, efter dens opfattelse, seksualiseres, ikke fordi fødeindtagelse og -udskillelse i sig selv er seksuelle. Nej, disse behov er vitale. Imidlertid er der, på den ene side, i sig selv knyttet lyst til organernes funktioner, og ganske specielt da til kønsorganernes, og, på den anden side, er den seksuelle lyst netop psykoseksuel, d.v.s., at den er knyttet til bevidste og ubevidste fantasier og ønskeopfyldelser.

Det er denne tilknytning, der er skyld i den forbausende variationsbredde i betingelserne for at opnå seksuel tilfredsstillelse, fra det mere eller mindre normale over det groteske, men harmløse til det destruktive og gruppevækkende. Hermed er også understreget, at der her ikke primært er tale om de forskellige fysiske handlinger, men om deres mentale repræsentation, de lyst- og ulystprogrammer, der styrer vor søgen efter tilfredsstillelse.

Begæret efter at *bemægtige sig* og *bemestre* (Freuds Bemächtigungstrieb) skelnes her fra begæret efter *magt*, fordi disse begær er mere umiddelbare og partikulære. Det drejer sig om opnåelsen af kropslige og mentale færdigheder, om begæret efter at kunne bemægtige sig eftertragtede objekter i omverdenen, efter at kunne lægge beslag på andre, ja, i sidste instans efter at kunne bemestre alt, d.v.s. selv skæbnen.

Begæret efter *magt* er totaliserende; ganske vist kan man godt skelne mellem at have magt over sig selv, selvkontrol, at kunne betvinge og kontrollere andre, magten til at skabe og den til at ødelægge; men magtens tilbøjelighed er det at stræbe efter den almagt, som vi ubevidst (tror vi) besidder fra den narcissistiske fase i vor udvikling. Således ligger der et krav om absolut magt gemt hos os, men et krav der naturligvis holdes i skak af vor viden om de grænser, der reelt udstikkes for vort magtbegær.

Medens begæret efter den absolutte magt oftest knapt når bevidstheden, før det tilbagevises, og derfor først og fremmest virker ubevidst, så er frygten for afmagt og underkastelse levende i vor bevidsthed som en indbildt eller reelt funderet angst for krænkelse, knægtelse og angreb på vores psykiske og fysiske integritet.

Medens modsætningen mellem *magt* og *afmagt* kan angå selve vor fysiske eksistens, så angår modsætningen mellem *foragt* og *anerkendelse* forholdet mellem vort selvbillede og den opfattelse andre har af os, eller den som de udtrykker eller lader skinne igennem. Som det er tilfældet vedrørende *magt*, kan man også skelne mellem forskellige former for tørst efter anerkendelse: Først er selvagtelsen og dens pinefulde modsætning,

selvforagten. Dernæst kommer en tragten efter vore samtidiges anerkendelse, den respekt og beundring, som det er vores ønske at nyde, medens andres foragt næppe er til at bære. Det må huskes, at for psykoanalysen er begæret efter anerkendelse forbundet med identifikationsprocesser og med dannelsen af det såkaldte ideal-jeg. I denne forstand er selvrespekten en inderliggørelse af forholdet til forældre- og autoritetsfigurer.

Nogle gange er begæret efter anerkendelse rettet ikke alene mod samtiden, men mod eftertiden eller evigheden. Ja, megalomanien kan gå så vidt, at anerkendelsen kræves af det højeste væsen, af Gud selv.

Til trods for at begæret efter magt og det efter anerkendelse har mange fælles træk, er deres effekt oftest meget forskellig. Som oftest er effekten af en stræben efter anerkendelse positiv eller i det mindste uskadelig. Naturligvis kan selvovervurdering og forfængelighed være lattervækkende eller irriterende; men de hører dog til de mindre synder. Magtstræbet og magtudøvelsen derimod er desværre meget ofte ikke forbundet med den psykiske sundhed og ligevægt, som er forudsætningen for en heldig udøvelse af den.

Kærligheden adskiller sig fra både lysten og seksualiteten selv om den, i hvert fald til en vis grad, er forbundet med den første og i en af sine stærkeste former er knyttet til den anden. I denne form integrerer den lyst og seksualitet; men den tilføjer anerkendelse, omsorg og gensidighed. Kærlighedsforholdet til en anden er en relation, hvor det elskede objekt - tendentielt - sættes over det elskende subjekt. Den klarhovede, men ikke særlig entusiastiske Freud talte konsekvent om forelskelsens overvurdering af seksualobjektet. Det må dog tilføjes, at forelskelsens og kærlighedens mål er gensidighed. På hegeliansk inspireret psykoanalytisk hedder dette »begæret efter den andens begær«; men kærligheden kan naturligvis - som ulykkelig - eksistere uden gensidighed. Og den kan også eksistere uden en synlig lystdimension. I følge psykoanalysen er den driftsmæssige vinding ved den uselviske og ulykkelige kærlighed dog tilstede, bl.a. fordi kærligheden til den anden er forbundet med kærligheden til sig selv.

Narcissisme og kærlighed til objektet fungerer ikke blot som forbundne kar; men den driftsmæssige (libidinøse) investering i den anden betyder også - den åbenbare tømning af subjektets selvkærlighed til trods - at subjektet både besætter (sit billede af) objektet med libido og identificerer sig med (billedet af) sin kærlighed til den anden. Blandt andet derfor er opløsningen af en kærlighedsforbindelse så smertefuld; den virker nemlig ind på selvbilledet.

Kærlighed behøver imidlertid ikke at være kærlighed til den individuelle anden (til kæreste eller familie); i virkeligheden er menneskets krav på kærlighed - i modsætning til dets evne og lyst til at give kærlighed - ubegrænset, og derfor et urimeligt og urealistisk krav om at blive elsket af alle; ja, i sidste ende et krav på at være udvalgt og elsket af det højeste væsen:

Og Gud skabte mennesket i sit billede; i Guds billede skabte han det; som mand og kvinde skabte han dem; og Gud velsignede dem, og Gud sagde til dem: »Bliv frugtbare og mangfoldige og opfyld jorden, gør eder til herre over den...« (1 Mos. 1,27-8)

Begæret efter *viden* og *mening* er i familie med begærene efter bemægtigelse og bemestring og med magtbegæret, og frygten for uvidenhed er tilsvarende en frygt for psykisk magtesløshed. Genetisk knytter psykoanalytikerne vidensbegæret til synslysten (scoptofilien) og til barnets trang til at udforske omverdenen i almindelighed og til dets seksuelle nysgerrighed i særdeleshed.

Viden er naturligvis i lige så høj grad knyttet til de såkaldte jeg-drifter som til seksualdriften, fordi viden er en forudsætning for adækvat adfærd og i sidste instans for individets overlevelse. Det tilhører jo en art, hvor læreprocesser spiller en større rolle end instinkter. Imidlertid dirigeres udforskningen af egenkroppen, den andens krop og omverdenen i barnets verden meget ofte både mod lystpotentialerne og mod det tilladtes grænser.

I et vist omfang retter vidensbegæret sig mod individet selv; men selvtolkningen behøver ikke at stå i centrum. I stedet kan det været knyttet til udforskningen af andre, nogle gange til eller over grænsen for spionage - sladderer er et elementært eksempel på forsøget på at tilfredsstille det vidensbegær, der retter sig mod andre.

Begæret er dog labilt og kan knytte sig til selve tilegnelsesprocessen, d.v.s. til erhvervelsen af snart sagt en hvilken som helst viden, i hvert fald såfremt den også af andre grunde vækker udforskerens begær. Endvidere kan selve akkumulationen af viden og opnåelse af kompetence blive en relativt selvstændig lystkilde og dermed og til en vis grad et autonomt mål, dog også knyttet til begæret efter at bemægtige sig og bemestr.

Selvtolkningen, viden om andre og omverdens gang er åbenlyst eller, oftere mere indirekte, forbundet med begæret efter at kende fremtiden; ja, i sidste instans det umulige begær efter at kende skæbnens veje.

Det umådeholdende vidensbegær holdes imidlertid i skak af angsten for at kende sandheden om tingenes tilstand eller fremtid. Frygten for uvidenhed, der blev omtalt ovenfor, er ikke enerådende, selv om uvidenhed kan føles som en både psykisk og social magtesløshed og invaliditet. For begæret efter viden har sin grænse det sted, hvor angsten for svaret bliver stærkest, fordi afmagten under alle omstændigheder er en realitet.

Den sidste artikulation mellem angst og begær, der her skal omtales, er mellem angsten for *døden* og begæret efter *udødelighed*. Når jeg, selv i vores sækulære kultur alligevel medtager den, er det af to grunde: For det første har denne modsætning den mest imponerende bibliografi, man kan tænke sig, ikke alene i vor kultur, men i alle kulturer. Dette peger, for det andet på, at begæret efter *udødelighed* er rodfæstet i vor psyke, fordi det er forbundet med narcissismens tidlige almagtsoplevelser.

I sin mest ekstreme form knyttes *udødelighedsbegæret* til den personlige

eksistens, nemlig til forestillingen om et paradys eller de lyksaliges øer til hvilke man genopstår sammen med andre retfærdige.

Næsten lige så megalomanisk er håbet om de personlige gerningers udødelighed: »non omnis moriar« (jeg skal ikke dø fuldstændigt) digter Horats; og kunstnere, tænkere, opfindere, feltherrer, profeter og stormænd har tænkt som han. Men selv om denne form for udødelighedsbegær mangle den første forms ganske ufunderede pretentioner, så er selv denne nok forfængelig. Den forudsætter jo universets fortsatte eksistens.

Ofte knyttes begæret efter udødelighed til slægten eller nationen eller til en bevægelses eller idé's sejr; men i alle tilfælde er den jo igen knyttet til historiens fortsættelse.

Endelig kan udødelighedshåbet gælde et metafysisk væsen, der netop opfattes i modsætning til den foranderlige og nedbrydelige natur.

Det fornuftstridige udødelighedsbegærs uudrydelighed skyldes angsten for døden, som ofte, men bestemt ikke altid, er det mest angstfremkaldende overhovedet, fordi den opfattes som total deprivation, som et fald ud i intet.

Disse otte modsætningspar udgør angstens og begærets basale artikulationer. I selve rækkefølgen af disse modsætninger er der også tale om en vis progression fra de mest kropsbundne til en driftsinvestering i uhåndgribelige forhåbninger og en angst for det ukendte. Skønt de alle er nærværende fra barndommen af, besidder de ikke den samme aktualitet i det bevidste psykiske liv i de forskellige livsperioder. Og såfremt man antager, at det ubevidste, til trods for en langt større rigiditet, til stadighed påvirkes af subjektets erfaringer, så vil også ubevidste fantasier og ønskeopfyldelser ændres i tidens løb, selv om det ubevidste stadig vil rumme arkaiske betydningslag og driftsspændinger.

Dette betyder, både at givne modsætninger kan være mere eller mindre aktuelle i forskellige perioder af livshistorien, og at de forskellige arter af angst og begær kan substitueres. På denne måde vil man, i tilgift til en kulturelt, historisk og klassemæssig specifik artikulation af begæret og angsten, også kunne tale om deres typisk livshistoriske konstellation, og vel at mærke samtidig med at man kan hævde, at de er antropologiske konstanter.

III

Såfremt det er rigtigt - og selv tvivler jeg ikke derpå, - at disse slags angst og begær indgår som elementære størrelser i vort psykiske liv, så er det rimeligt nok, at relationerne mellem dem også fungerer som det strømførende netværk i litteraturen, der jo netop fremstiller, hvad der er eksistentielt betydningsfuldt.

Grunden til at vi, inden for visse rammer, ængstes for og begærer det samme er, at det ubevidstes indhold i vid udstrækning er samfundsmæssigt

bestemt, fordi tabuer er sociale reguleringsmekanismer. Skellene mellem det påbudte, det tilladte og det forbudte er stationer for udveksling mellem angst og lyst. Selve deres eksistens er med til ikke alene at fremkalde angsten, der jo er velbegrundet p. gr.a. de sanktioner, som påbud og forbud altid er forbundet med; men de kalder også på begæret. Det er der flere grunde til. En vigtig grund er, at indskrænkninger af handlefrihed udfordrer subjektets narcissisme, d.v.s. den megalomaniske almagtsfølelse, som vi bærer med os fra den tidlige barndom.

Med anden dels beskrivelse af de otte hovedarter af angst og begær mener jeg også at have givet et inventar af litteraturens temaer og konflikter. Heri er der intet mærkeligt, da litteraturen itale- og iscenesætter det, som konstant optager os, men som netop hele tiden optræder i forskellige konstellationer og i forskelligt klædebon.

Selv om litteraturen er en refleksion over tilværelsen, en refleksion som ofte kan udtrykkes i almene udsagn af maximeagtig karakter, så vil det være en stor fejltagelse, at tro, at dens væsen og værdi ligger heri. Snarere forekommer det mig, at dens kendetegn er konkretion i dobbelt forstand, dels med hensyn til det fremstillede univers, som er individualiseret, dels hvad angår det litterære sprogs uigennemsigtige, ja, følelige eller håndgribelige nærvær.

Lad mig eksemplificere denne påstand med et fragment af William Blake. Det lyder i al sin enkelthed:

What is it men in women do require? -
 The lineaments of gratified desire.
 What is it women do in men require? -
 The lineaments of gratified desire.
 (Blake 1971:167)

Ved første øjekast er intet simplere end denne strofe, der er en *gnome*, et tankesprog. Parafraaserer vi den, siger den noget i retning af, at både mænd og kvinder begærer ikke alene den andens begær, men også dette begærs tilfredsstillelse. Udtrykket, eller konturen, af tilfredsstillt begær hos den anden bliver således tilfredsstillelsen af subjektets eget begær. Denne opfattelse af begærets natur forekommer mig sympatisk og ønskværdig, og jeg mener også, at den har meget for sig.

Det er imidlertid ikke svært at argumentere for, at begærets væsen er egocentrisk, og at den anden derfor indtager en mere ydmyg plads i spillet om subjektets tilfredsstillelse.

Denne indvending blev netop anført af filosofen Eric Klawon, da denne tekst blev fremlagt i *Symposion*, den filosofiske forening ved Odense Universitet. Begæret efter den andens begær forekommer mig imidlertid på ingen måde nødvendigvis at være forbundet med noget altruistisk og omsorgsfuldt. For selv om lystopnåelsen i et kærlighedsforhold naturligvis meget vel kan vokse gennem omsorgen for en fælles lyst, så kan partnerens

reelle eller tilsyneladende hengivelse til sin egen lyst også tænde partneren, uden at der behøver at være tale om gensidighed. Uden denne antagelse ville følgende digt af Blake stemple den store engelske digter som et fjols. Blake skriver nemlig også:

In a wife I would desire
 What in whores is always found -
 The lineaments of gratified desire.
 (Blake 1971:162)

Blake må vel her mene seksuel imødekommenhed og ønske om og udtryk for glæde og lyst - oprigtigt eller ej - ved samværet med den anden. I Blakes notesbøger fra 1791-92 findes flere lyriske refleksioner over begærets og kærlighedens natur; men alene de to her citerede tekster viser spørgsmålets kompleksitet. Glæden ved skøgens (vel meget, meget ofte fingerede) tilfredsstillelse er vel næppe et udtryk for omsorg for den anden. Det er snarere et narcissistisk ønske om være den almægtige giver af den andens lystfyldte afmagt, og om at genfinde sin egen glæde hos partneren, for at nydelsen kan blive større for subjektet selv.

Pointen er imidlertid, at i en vis forstand leverer det første digt selv et bevis for sin påstands rigtighed, selv om beviset måske ikke vil kunne stå for en traditionel kritik af argumenter. Beviset er givet med digtets form, ikke dets logiske, men dets retoriske form. Dets mest påfaldende træk er gentagelserne, både som regelrette gentagelser (vers 2 og 4) og som parallelismer (vers 1 og 3). Digtets påstand er jo, at hvad begær og begærstilfredsstillelse angår, er mænd og kvinder ens. Hvordan sandsynliggør digtet denne påstand på fire linier? Ved at lade den sproglige udtryksform mime denne overensstemmelse. Ikke alene er spørgsmål og svar identiske for de to køn; men leksikon, syntaks, metrum og rim er det også. Herigennem ledes, eller forføres, vi til at godtage digtets påstand p.gr.a. digtets parallelismer, rytme og eufoni.

Sagen er imidlertid ikke blot, at digningen, og dette digt, siger, hvad der lige så godt kunne siges i prosaisk form uden kunstneriske præntioner. Tværtimod gives der to grunde til at hævde, at den siger noget andet:

For det første er Blakes vers ikke blot en ornamentel eller forsiret måde at udtrykke en almen sandhed på. Blake hævder nemlig ikke blot en påstand, han besvarer, eller rettere han lader som om, han besvarer en gåde, d.v.s., han opfylder et ønske om indsigt i forholdet mellem mand og kvinde. Altså en gåde der har samme eksistentielle relevans som den, Ødipus besvarede:

Hvad for et væsen kan færdes på jorden på to eller fire,
 selv om dets stemme er en, og på tre det sig frem kan bevæge.

Ene af alle det lever omskifteligt midt i naturen,
enten på jorden, i luften, på havet, men når på de fleste
ben det bevæger sig frem, er dets styrke i lemmerne svagest?

Gåden er imidlertid, før den blev en selskabsleg, knyttet sammen med magien, således at gådens løsning betyder en magisk opløsning af problemet, som i *Ødipus'* tilfælde, hvor sfinksen styrter sig i afgrunden. På lignende vis har Blakes besvarelse af spørgsmålet snarere karakter af en besværgelse, et digteriske *fiat*, end af den handling at hævde en påstand.

Den digteriske talehandling er ikke at hævde en påstand, men at erklære at noget er tilfældet. Searle ville sige *at foregive* at noget er tilfældet; men set i forhold til *the willing suspension of disbelief* er handlingen både universsskabende og lovgivende. Og det er dette skabende *fiat*, som vi deler, når vi er gået ind på litteraturens præmisser og opslugt af dens fascinationskraft.

For det andet siger digtningen ofte noget, der ikke kan siges på anden måde, eller i hvert fald ikke er blevet det, før den givne digteriske formulering foreligger. Dette beror på, at sprogbrugen på et givet tidspunkt kun aktualiserer, d.v.s. italesætter, en begrænset selv- og omverdensforståelse. Dette er især tydeligt på to områder, perceptionens og emotionernes. Forskellen mellem f. eks. de farvenuancer, øjet kan skelne, og det antal, der uden stort besvær kan benævnes sprogligt, er enorm. Ligeledes står nuancerigheden i føleleses- og sindstilstande næsten i et grotesk misforhold til det pauvre leksikon, som vi besidder til at benævne dem med.

Benævne, vel at mærke, ikke *beskrive*, for sproget er sådan indrettet, at grænserne for hvad det kan beskrive er ubestemte. Og hvad angår menneskets psykiske liv og menneskers adfærd og interaktion, så ved vi ikke, i hvor høj grad det kan gives en adækvat sproglig beskrivelse. Vi ved imidlertid, at vores selv- og omverdensforståelse udvides gennem digtningen, netop fordi den finder den aldrig før sete kombination af ord, der fremstiller, hvad der til da har været udsigeligt.

Hermed knyttes et dobbelt begær til den digteriske tekst: Begæret efter 1) den suveræne univers- og betydningsskaben og 2) begæret efter indsigt i den af subjektet uafhængige allerede eksisterende verden. Den fiktive verden fungerer således som eksempel eller model til forståelse af os selv og vor omverden. Derfor har vi i digtningen en dobbelthed af skabelse og blotlæggelse eller afsløring af betydning. Ja, i digtning sker et forunderligt sammenfald af eksistens og mening - alt hvad der eksisterer inden for et fiktionsunivers er nemlig principielt meningsfuldt, - noget der står i stærkeste modsætning til den verden vi lever i, hvor det tilfældige og uforklarlige spiller så stor en rolle.

Elimineringen af tilfældigheden gennem skabelsen af en mulig verden, som er kontrollabel, fører os i følge psykoanalysen tilbage til narcissismens almagts- og afmagtsfantasier fra tiden før realitetsprøvelsen satte ind.

I *kulturens byrde* reflekterer Freud over måderne hvorpå menneskene

imødegår de uundgåelige lidelser som tilværelsen bereder dem. En måde er, i følge Freud, at omlægge driftsmålene, således at de bliver immune over for omverdenens svigten. Blandt disse karakteriseres den kunstneriske illusion som følger:

Det område, disse illusioner stammer fra, er fantasilivet; dette blev i sin tid, da udviklingen af realitetssansen gennemførtes, udtrykkeligt unddraget kravene om realitetsprøvelse og blev forbeholdt opfyldelsen af svært gennemførlige ønsker. Øverst blandt disse fantasitilfredsstillelser står nydelsen af kunstværket, der gennem kunstnerens formidling bliver gjort tilgængelig også for den, der ikke selv er skabende. Den, der er modtagelig for kunstens påvirkning, synes ikke, han kan vurdere den højt nok som livstrøst og kilde til lyst. Alligevel fomår den milde narkose, som kunsten hensætter os i, ikke at bevirke mere end en flygtig borttrykning fra livets besværligheder, og den er ikke stærk nok til at få os til at glemme virkelig elendighed. (Freud 1966:28)

Den svage og let nedbrydelige illusion og den milde narkose som, i følge Freud, karakteriserer kunsten, er efter min mening netop dens styrke. Det er naturligvis rigtigt, og et vigtigt karakteristikon ved litteraturen, at den tilbyder en udflugt ind i en mulig verden, en verden som vi hverken kan eller er forpligtet til at handle i forhold til. Ja, tværtimod en verden som kalder på vort ansvarsløse begær og giver os det privilegium at kunne ængstes og frygte uden fare. Men illusionenes nedbrydelighed betyder samtidig, at vi på én gang kan opleve dens fascination og mangfoldighed og bevare vores myndighed.

Litteraturen giver os adgang til alternative, mulige verdener; men det vil samtidig sige til egne i vort psykiske landskab, som vi ellers ikke, eller kun under særlige omstændigheder kommer i forbindelse med. Ganske vist er vi under læsningen på sin vis i en ekstatiske tilstand, vi er både ude af os selv og begejstrede, men netop uden at tilstanden løber os over ende. Grunden til denne dobbelthed er, at vi under læsningen giver, ja, i en vis forstand tvinges til at give, rum for en fremmed subjektivitet, hvis driftsbesatte visioner vi bliver sat til at realisere.

Læsning af skønlitteratur er faktisk hoveriarbejde på en andens mark. Det er op til os at dyrke og høste det lod, som den anden har indhegnet og tilsået. Når vi villigt påtager os det, er det fordi vi, i modsætning til fæstebonden, selv beholder udbyttet, og fordi det er større end det, som vi ville have kunnet høste på egen ager.

Når udbyttet er større på fremmed mark skyldes det flere ting. En vigtig grund er selvfølgelig, at digterne - de gode forstås - ved mere end vi; selv om de ikke altid ved, hvad det er de ved. Der er imidlertid også to simple grunde til at udbyttet bliver større, nemlig, at vore egne fantasier til stadighed gentages, og fordi de holder vores ubevidste tvangsmæssigt fast, dræner de os både emotionelt og kognitivt. Selvfølgelig er det, der her er benævnt

vore egne fantasier altid afhængig af impulser og oplevelser udefra; men vi assimilerer dem oftest hurtigt og tvangfrit, så de kommer til at passe ind i vores grundlæggende fantasimønstre.

Den litterære tekst, derimod, stiller modsigende krav til os: På den ene side er den en kæde af sprogtegn, som det er op til os at realisere mentalt; altså teksten overlader en meget stor del af arbejdet til os og lader os bestemme mindst lige så meget, som en bogillustrator bestemmer, når han fra en tekst udvælger, komponerer og tegner scener efter eget valg. I denne sammenhæng kan teksten læses som en række instruktioner, der bl.a. angiver tilladte og ikke-tilladte ikoniske(billedlige)oversættelser af tekstens symbolske tegn. Og vi ved alle at en illustrators frihed er stor.

På den anden side insisterer teksten imidlertid også på sin egen menings-sammenhæng. Den gør modstand mod vores forsøg på at aftvinge den lyst og den betydning, som vi ønsker, fordi det er *vores* lyst og *vores* opfattelse af tilværelsen. Den møder vores forsøg på tvang med et paradok-salt forsvar, der består i, at der vil være blokke af tekst, som simpelt hen ikke vil kunne bringes til at betyde, hvad vore egne fantasier længes efter. Og, som en følge heraf, opløser teksten sig for vore øjne i en samling brokker, der ikke længere udgør en sammenhængende struktur.

Hvis vi vil forstå, må vi derfor gå på kompromis med teksten, vi må lade den tiltvinge sig plads i vores psykiske liv, og dermed kommer vi til at huse og dele en fremmed fantasi, og en fantasi der vel at mærke har en stor driftsmæssig og intellektuel kraft - den er jo skrevet med opbydel-sen af alle digterens kreative evner og hans hele mentale liv.

Den digteriske tekst installerer således en splittelse eller spaltning, i vores fantasiliv, fordi vi, når vi læser, samtidig rummer to subjekter. Og i det omfang den digteriske tekst også kommunikerer dele af forfatterens ubevidste fantasier, så rummer læseren, ved siden af sit eget ubevidste et fremmed, ligesom læserens egne intentioner og tolkningsvirksomhed også indgår i en dialog med tekstens Digtningen evner måske således - til en vis grad - ligefrem at artikulere vort ubevidste begær og angst ander-ledes. Men spaltningen, det at vi ikke mentalt fuldstændig er væltet over ende af værket, betyder også, at vi får mulighed for at forholde os til os selv i kraft af, at vi forholder os til teksten. Litteraturen yder derfor noget meget værdifuldt ved at tilbyde os dobbeltheden af det egne og det andet og af narkose og myndighed.

REFERENCER

- BLAKE, W. (1971). *The Complete Poems*. (W.H. Stevenson, ed.). London.
 FREUD, S. (1966). *Kulturens byrde*. København.
 SEARLE, J. (1979). *Expression and Meaning*. Cambridge.